

Graczyk, Waldemar

Patrocinia św. Wojciecha, Biskupa i Męczennika w diecezji płockiej, chełmińskiej, sambijskiej, pomezkańskiej i warmińskiej w granicach do XIX wieku

Studia Płockie 29, 235-253

2001

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

boszcza i dziekana w Dobrzyniu przechodząc w stan spoczynku. Prośba została przyjęta i ks. prałat Kawiecki od września 1990 roku ma status rezydenta, choć chętnie nadal angażuje się w pracy parafialnej zawsze kiedy jest o to proszony lub takie zajęcie i funkcje są mu proponowane.

Od 2 września 1990 roku z nominacji biskupa płockiego Zygmunta Kamińskiego proboszczem i dziekanem w Dobrzyniu został ks. prałat Janusz Śniegocki, przedtem Dyrektor Niższego Seminarium Duchownego w Płocku i profesor homiletyki w Wyższym Seminarium Duchownym. Choć kilkanaście ostatnich lat ks. Śniegocki nie był zaangażowany czynnie w duszpasterstwie nie przeszkodziło mu to w nawiązaniu dość szybko dobrego kontaktu z parafianami i umiejętnego prowadzenia spraw bieżących zarówno duszpasterskich jak i administracyjno-budowlanych. Umiejętność zarządzania placówką oświatową jaką jest Seminarium Duchowne dopomogła do znalezienia właściwej drogi w kontaktach z parafianami i instytucjami, z którymi wypadło współpracować. Nowością w sytuacji polskiej było przywrócenie w latach 90-tych nauki religii w szkołach. Rozwiązywało to wiele spraw i spowodowało, że sytuacja pod tym względem stawała się coraz bardziej normalna. Księża prefekci i katecheci spotykając się na terenie szkoły z nauczycielami i wychowawcami, dziećmi i młodzieżą mieli łatwiejszy i bardziej naturalny kontakt, unikając niepotrzebnych podziałów.

Podobnie jak w innych sprawach i w tej nie wszyscy rodacy byli jednomyślni, jednak praktyka wskazuje, że postanowienia te okazały się korzystne dla szkoły i Kościoła i dają coraz lepsze wyniki naukowe i wychowawcze. Widowym znakiem tego są imprezy kulturalno-oświatowe, konkursy, obozy, wyjazdy, pielgrzymki, uczestnictwo w rekolekcjach i wiele innych.

Systematyczna, konsekwentna, dobrze przemyślana i zaplanowana praca duszpasterska całego zespołu daje powoli coraz lepsze rezultaty. Po konsultacjach z wiernymi została powołana Rada Duszpasterska i Gospodarcza jako reprezentacja całej społeczności. Z nią omawiane są ważniejsze sprawy duszpasterskie i administracyjno-gospodarcze.

W sprawach duszpasterskich ustalono, że w kaplicy szpitalnej msza święta odprawiana jest zawsze w sobotnie popołudnie, zaś posługę sakramentalną pełnią kapłani w dni wyznaczone oraz zawsze na życzenie zainteresowanych.

Praktyki rekolekcji adwentowych i wielkopostnych są tak organizowane, aby mogły z nich jak najowocniej skorzystać dzieci, młodzież i dorośli. W dniach 20-25 listopada 1994 roku parafia dobrzyńska przeżywała rekolekcje przed nawiedzeniem obrazu Jezusa Miłosiernego. Nabożeństwa i nauki rekolekcyjne gromadziły liczne rzesze wiernych i – jak wielokrotnie stwierdzano – przez cały czas „frekwencja była ogromna”. Było to niezwykle poruszenie religijne tak potrzebne młodej demokracji polskiej w dobie rozmaitych przemian.

Równie niespotykanym przeżyciem była kilkugodzinna obecność figury Matki Boskiej Fatimskiej w parafii dobrzyńskiej 30 czerwca 1996 roku, Na stadionie miejskim, gdzie odbywało się główne nabożeństwo zgromadziły się tysiące wiernych z miasta i okolicy z duchowieństwem i władzami rządowymi i samorządowymi.

Organizacja i udział różnych służb był doskonały, co zapewniło wszystkim spokój i bezpieczeństwo. Na tym miejscu warto odnotować dobre współdziałanie policji, straży pożarnej, służby zdrowia, urzędu miasta, szkół i innych organizacji w zgromadzeniach religijnych i społecznych.

Ciekawą praktyką jest organizowanie od 1994 roku wspólnej procesji Bożego Ciała dla społeczności parafialnej Golubia i Dobrzynia. Dzieje się tak, że procesja z Dobrzynia w jednym roku odbywa trasę do Golubia, a za rok z Golubia do Dobrzynia ze stacjami czterech ołtarzy przygotowanymi na terenie swoich parafii przez odpowiednie grupy, z kazaniem przy ostatnim ołtarzu. Tak pomyślane i zorganizowane obchody święta Bożego Ciała zostały zaakceptowane zarówno przez duchowieństwo obu parafii jak i wiernych ku ogólnemu zadowoleniu.

Od kilku lat w Wielkim Poście praktykowana jest procesja Drogi Krzyżowej ulicami miasta. I ta praktyka religijna powoli zdobywa sobie prawo obywatelstwa i budzi coraz mniej zdziwienia lub sprzeciwu.

Wyrazem zmiany świadomości społeczeństwa jest także aprobata rodziców dzieci komunijnych, aby w czasie swoich uroczystości korzystały one z jednakowych ubiorów liturgicznych, jakimi są specjalnie przygotowane tuniki.

Od wielu lat różne grupy parafian korzystają z wycieczek – pielgrzymek autobusowych do sanktuariów i miejsc pamięci. Organizowane przez księży wyjazdy do Częstochowy, Niepokalanowa, Lichenia, Skępego, Krakowa, Wieliczki, Oświęcimia czy innych miast wytwarzają więzy przyjaźni, które pomagają w przełamywaniu barier i uprzedzeń. Członkowie wspólnoty parafialnej uczestniczą w akcjach katolickich organizowanych przez organy diecezjalne w Ciechanowie, Pułtusk, Płocku, Czerwińsku, Rostkowie, Przasnyszu. Często w kronice parafialnej można wyczytać zapis: „Wracaliśmy zmęczeni, ale szczęśliwi i radośni”.

Organizowanie pod hasłem „Dar życia” zbiórek odzieży dla potrzebujących, pomoc organizacjom takim jak Polski Czerwony Krzyż, finansowe wsparcie parafii w punkcie darmowego wydawania obiadów, praca wolontariuszy w bibliotece parafialnej, zaangażowanie przy urządzaniu „Żłobków” czy „Bożych Grobów” to formy pracy, na jakie zdobywa się lokalna społeczność.

Duszpasterzom zależy na tym, aby nieustannie wzrastała świadomość religijna, umacniało się przekonanie, że razem można zrobić więcej, że warto korzystać z mądrości innych, a dzieje się tak jeśli coraz więcej osób korzysta z prasy i książek religijnych, uczestniczy w spotkaniach organizowanych z ciekawymi ludźmi.

Oprócz wysiłków duszpasterskich i katechetycznych przez cały czas prowadzone były niezbędne prace administracyjno-budowlane. W 1991 roku zmodernizowano prezbiterium tak, że stało się ono bardziej przestrzenne, zbudowano nową ambonę w 1992 roku, rozpoczęto remont wieży, rozebrano starą konstrukcję, która była bardzo zniszczona, specjalnym dźwigiem spuszczone ją na ziemię, a potem nową odtworzoną zamontowano na szczycie wieży, mocując helm specjalnymi kotwami. W 1994 roku przystąpiono do remontu frontonu kościoła budując specjalne rusztowania. W 1997 roku przystąpiono do wymiany instalacji elektrycznej i nagłośnieniowej w kościele, remontowano zakrystię i kaplicę szpitalną,

prowadzono prace konserwatorskie polichromii kościoła, konserwowano dach na kościele i plebanii, sprawiono wiele szat i paramentów liturgicznych.

Duszpasterze wraz z wiernymi, władzami miasta, wojskiem, policją, orkiestrą młodzieżową, organizacjami społecznymi uczestniczą w obchodach rocznic patriotycznych i narodowych. Na Placu Tysiąclecia przy pomniku ofiar wojny 1920 roku w dniu 3 maja odprawiane są nabożeństwa, składanie wieńców, zaciąganie wart honorowych. 27 kwietnia 1993 roku odsłonięto pamiątkową tablicę ku czci 3 tysięcy zamordowanych Żydów z Golubia i Dobrzynia. W uroczystości wzięli udział wojewoda toruński, biskup toruński, delegacje zagraniczne, rzesze mieszkańców z miasta i okolicy. 3 maja przy pomniku Józefa Piłsudskiego odprawiane są msze polowe oraz wygłaszane okolicznościowe przemówienia. Podobne uroczystości przy pomniku Marszałka odbywają się co roku z racji święta Niepodległości 11 listopada.

We wrześniu 1996 roku odsłonięto tablicę poświęconą pamięci ofiar hitlerowskiego i stalinowskiego terroru z lat 1939-1956. Obelisk stanął przy budynku Urzędu Miejskiego. Ta niecodzienna chwila zgromadziła ludzi z różnych stron i krajów. Obecni byli także Żydzi mieszkający dziś w Australii, a ewenementem było to, że niektórzy z nich byli na nabożeństwie w kościele, co za czasów ks. Charszewskiego byłoby niemożliwe. Warto pamiętać, że około 3 tys. Żydów z Dobrzynia w 1939 roku wywieziono na zagładę do Bydgoszczy.

W 1992 roku Rada Miasta podjęła uchwałę, aby jedna z ulic nosiła nazwę ks. Ignacego Charszewskiego, proboszcza dobrzyńskiego.

Podczas duszpasterzowania ks. prałata Janusza Śniegockiego w pracy parafialnej wspierało go ośmiu kolejnych wikariuszy: ks. Adam Chmielewski, Jarosław Antoszewski, Roman Godlewski, Włodzimierz Czarnomski, Wojciech Brzozowski, Krzysztof Dziadak, Robert Gluchowski, Wiesław Szymański. W tym czasie dwóch neoprezbiterów odprawiało prymicje: 12 czerwca 1994 roku ks. Jacek Lubński i 19 czerwca ks. Andrzej Nowicki z diecezji toruńskiej.

Parafia dobrzyńska, jak twierdzą duszpasterze, jest przeciętnie gorliwą społecznością religijną. Zgodnie z obliczeniami sporządzonymi na życzenie Episkopatu Polski we mszach niedzielnych uczestniczy około 30% ogółu parafian. Na podstawie kartoteki parafialnej, jaką zaprowadzono w 1992 roku, stwierdzono, że na terenie parafii zamieszkiwało 3113 rodzin, w tym 4916 mężczyzn i 5257 kobiet. Wszystkich parafian było 10173 osoby, w tym 121 osób deklarujących się jako niewierzące. Z wizyty duszpasterskiej zwanej kołędą skorzystały 2992 rodziny.

Od początku istnienia parafia Dobrzyń należała do dekanaty rypińskiego. W 1914 roku liczyła 3197 osób, zaś w 1939 roku 3500. Po wojnie zgodnie z danymi zawartymi w katalogu diecezjalnym na terenie parafii w 1948 roku mieszkało 3800 katolików, 10 niewierzących i 5 Żydów; w 1958 roku liczba parafian wynosiła 3150, w 1978 roku wzrosła do 4500, w 1983 roku wynosiła 5800, w 1988 roku 6500, obecnie przekracza 10 tys. osób. Z miejscowości wymienianych w katalogu diecezjalnym do parafii należały: Białkowo, Kierzki, Korencja, Sadykierz, Słoniawy i Zaremba. Obecnie w katalogu wymienione są tylko miejscowości Dobrzyń,

Białkowo i Sadykierz. Po nowym podziale administracyjnym diecezji w 1963 roku Dobrzyń nad Drwęcą został podniesiony do rangi dekanatu i stan taki pozostaje do chwili obecnej. W skład dekanatu wchodzi następujące parafie: Chrostkowo, Dulsk, Obory, Ostrowite, Płonne, Radomin, Ruże i Trąbin.

Wizytacja kanoniczna odbyta w 1998 roku przez biskupa płockiego Zygmunta Kamińskiego wykazała, że życie religijne w parafii rozwija się dynamicznie, obsługa duszpasterska działa sprawnie, stan materialny kościoła jest zadawalający, a świadomość religijna parafian wzrasta.

Dzisiaj, kiedy parafia świętuje swoje 90-lecie wypada złożyć Bogu dziękczynienie za wszystko, co uczynił dla ludzi mieszkających na tej ziemi.

Z wdzięcznością wspominając tych, którzy w rozmaity sposób pomnażali wszelkie dobro, a na przyszłe lata życzyć jeszcze większych osiągnięć duchowych i materialnych.

SOMMARIO

Nel 1999 la parrocchia di S. Caterina a Dobrzyń sulla Drwęca ha festeggiato il 90° anniversario della sua fondazione. Per i secoli questa località faceva parte della parrocchia di Dulsk. Solo da quando negli anni 1823-1827 è stata costruita la chiesa, allora si è cominciato a svolgere l'attività pastorale e nell'anno 1909 è stata fondata la parrocchia. I grandi meriti in questa opera ha avuto il primo parroco don Czesław Rogacki. La premurosa attività pastorale dei successivi pastori d'anime ha fatto sì che la vita religiosa si è sviluppata in modo sorprendente. La guerra degli anni 1939-1945 ha causato la devastazione morale e materiale. Dopo la liberazione la città ha ripreso il suo sviluppo e la vita religiosa ha raggiunto il buon livello. Questa condizione dura fino ad oggi. La sollecitudine nei riguardi della chiesa parrocchiale ha fatto sì che essa appartiene alle più belle nella diocesi.

Ks. Waldemar Graczyk

PATROCINIA ŚW. WOJCIECHA, BISKUPA I MĘCZENNIKA w diecezji płockiej, chełmińskiej, sambijskiej, pomezkańskiej i warmińskiej w granicach do XIX wieku

Męczeńska śmierć św. Wojciecha, 23 IV 997 roku, zapoczątkowała szybko rozprzestrzeniający się kult jego osoby, zarówno w Polsce, jak i Czechach, Niemczech oraz Węgrzech. Grób męczennika stał się pomostem łączącym Polskę z chrześcijańskim Zachodem. Ważnym nośnikiem tego kultu było powstawanie kościołów, parafii i kaplic pod jego wezwaniem. Na podstawie wezwań wznoszonych kościołów można zaobserwować dwie jego fazy: pierwsza od męczeńskiej śmierci do około XIV wieku i druga obejmująca ostatnie stulecie. Jednak od samego początku pojawiały się liczne trudności hamujące rozwój kultu św. Wojciecha w Polsce. Najazd czeski w roku 1038, wywiezienie z katedry gnieźnieńskiej relikwii świętego sprawiły, że organizacja młodego kościoła polskiego została zahamowana na wiele dziesiątków lat. Odbudowa państwa przez Kazimierza Odnowiciela i jego umacnianie przez Bolesława Śmiałego wyłoniły potrzebę kultu własnego świętego, a za takiego uważano św. Wojciecha. Jemu więc zaczęto dedykować fundowane kościoły, ołtarze, do niego uciekano się w chwilach trudnych, wyczekując pomocy i ratunku w groźących niebezpieczeństwach.

Warto zatem prześledzić jakie były przynajmniej niektóre przejawy kultu św. Wojciecha w wybranych diecezjach.

I. Diecezja Płocka

Powszechnie łączy się utworzenie biskupstwa w Płocku z pobytem w Polsce legatów papieskich. Przywieziony przez nich list od papieża Grzegorza VII do Bolesława Śmiałego, datowany na 20 IV 1075 roku, wskazywał na pewne braki w organizacji kościelnej, na zbyt małą liczbę biskupów i zbyt dużą rozległość terytorialną diecezji. Za utworzeniem diecezji w tym czasie przemawia to, że pod koniec XI wieku poświadczona jest obecność w Płocku biskupa Stefana¹.

¹ Castellaniae ecclesiae Plocensis. Telonea episcopi Plocensis. Villae capituli Plocensis, wyd. W. Kętrzyński, w: Monumenta Poloniae Historica, t. 5, Warszawa 1961 s. 430-431.

Po ustaleniach z biskupami wrocławskimi i chełmińskimi dotyczącymi granic, terytorium diecezji płockiej stanowiły: część Księstwa mazowieckiego, Ziemia Dobrzyńska oraz północne Podlasie. Od strony północnej diecezja graniczyła z biskupstwami: pomezańskim i warmińskim. Na wschodzie z biskupstwem wileńskim, a od Liwca do Wisły, a następnie dalej aż do Nowego dworu z diecezją poznańską. Linia graniczna z diecezją poznańską od pierwszej połowy XVII wieku ustaliła się na terenie następujących parafii: Bobrowniki, Chełmica, Czernikowo, Grochowalsk, Mazowsze, Nowogród. Od parafii Nowogród w górę rzeki Drwęcy, aż do parafii Górzno diecezja płocka graniczyła z biskupstwem chełmińskim². Do połowy XV wieku, rozległa terytorialnie diecezja podzielona była na dwa archidiakonaty: płocki i dobrzyński. Rozbudowy sieci archidiakonatów podjął się biskup Paweł Giżycki, który w 1443 roku utworzył trzeci archidiakoniat z siedzibą w Pułtusk. Wspomniane archidiakonaty dzieliły się z kolei na dekanaty, których do końca XV wieku było około 12³.

Według relacji biskupa Stanisława Łubieńskiego z 1631 roku diecezja była podzielona na trzy archidiakonaty (Płock, Dobrzyń, Pułtusk), trzy oficjalaty (Płock, Pułtusk, Łomża), 20 dekanatów i 326 parafii. Zaś w roku 1742 diecezja posiadała 3 archidiakonaty, 3 oficjalaty, 31 dekanatów, 304 parafie, 111 filii, prebend, kaplic, 2 kolegiaty, 2 seminaria duchowne (Płock, Pułtusk), 3 kolegia jezuickie (Płock, Pułtusk, Łomża), 2 opactwa (Płock, Czerwińsk), 25 klasztorów i domów zakonnych męskich oraz 8 żeńskich⁴.

1. Patrocinia św. Wojciecha w diecezji płockiej do XIX wieku

W diecezji płockiej na przestrzeni wieków istniało wielu kościołów noszących wezwanie św. Wojciecha. Wprawdzie zachowane informacje źródłowe pochodzą z XV i XVI w., ale dotyczą świątyń istniejących już od XII i XIII wieku. O tym, że wcześniej powstały miejsca kultu św. Wojciecha na Mazowszu, świadczą wezwania nieistniejących już dzisiaj trzech rotund kamiennych. Pierwsza z nich znajdowała się w Płocku, w pobliżu katedry i spełniała aż do XVI wieku funkcję kościoła klasztorowego opactwa benedyktyńskiego. Stosunkowo niedawno, bo w latach 60 – tych podczas prowadzonych prac wykopaliskowych odsłonięto fundamenty tej świątyni. Jej powstanie tradycja odnosi do ok. 1015 roku. Jeśli tak, to można sądzić, że należała do pierwszych świątyń, wzniesionych za czasów Bolesława Chrobrego i stała się szybko ważnym miejscem kultu św. Wojciecha na Mazowszu. O tym że benedyktyni z Płocka pielęgnowali tradycje kultu św. Wojciecha, świadczy ufundowanie przez nich kościoła w Szczepankowie⁵.

² B. Kumor, Granice metropolii i diecezji polskich (968-1939), w: Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne, t. 19, Lublin 1968 s. 280-281.

³ W. Graczyk, Paweł Giżycki-biskup płocki (1439-1463), Płock 1999 s. 20-30.

⁴ B. Kumor, Granice, s. 281-282.

⁵ W. Szafranski, Płock we wczesnym średniowieczu, Wrocław 1983 s. 60-62.

Druga rotunda znajdowała się w Ciechanowie. Resztki murów, jakie się po niej zachowały, odkryto w 1919 roku, podczas budowy przy kościele parafialnym nowej zakrystii⁶. Wreszcie ostatnia rotunda zlokalizowana była w Szreńsku i przetrwała najdłużej, aż do końca XVIII wieku. Usytuowana była w odległości około 1 km od dzisiejszego kościoła parafialnego, który także nosi wezwanie św. Wojciecha⁷.

O tym, że dość wcześnie na Mazowszu powstawały kościoły pod wezwaniem św. Wojciecha, świadczy zapiska z 1065 roku, powstała w klasztorze benedyktynów w Mogilnie. Wprawdzie nie mówi ona o istnieniu świątyń ale wymienia wiele grodów, z których aż w 11 stwierdzono później istnienie kościołów pod wezwaniem, św. Wojciecha. Są to następujące miejscowości: Ciechanów, Czerwińsk, Nasielsk, Płock, Raciąż, Rypin, Serock, Steklin, Stupsk, Szreńsk i Żałe. Benedyktyni z Mogilna otrzymali na Mazowszu dziewięćdziesiąt procent dochodów grodowych. Dziesięcina należała prawdopodobnie do arcybiskupa gnieźnieńskiego. Zakonnicy czerpali dochody z wymienionych w dokumencie grodów i zapewne otaczali też duszpasterską troską ludność w nich zamieszkujejącą, tworząc pierwsze ośrodki kultu. Nie przebywali w grodach na stałe, ale odwiedzali je czasowo. Podczas takich odwiedzin głosili Słowo Boże i sprawowali liturgię w miejscach do tego przystosowanych. Przy tej okazji prawdopodobnie szerzyli również kult św. Wojciecha – męczennika, co zaowocowało zadedykowaniem temu świętemu pierwszych powstających na Mazowszu świątyń, o których wiadomo że istniały w miejscowościach wymienionych w dokumencie z 1065 r.

O kościele św. Wojciecha w Czerwińsku nie zachowało się wiele śladów. Prawdopodobnie na jego miejscu wzniesiono w 1839 roku dzwonnice. W opisie cmentarza grzebalnego, jaki się zachował z 1885 roku, Wojciech Gerson zwrócił uwagę, na kawałek granitu znajdujący się na podmurowaniu bramy na którym wyryta była data 1104. Być może był to niewielki fragment istniejącego wcześniej kościoła⁸. Z XI wieku pochodzi również kościół noszący wezwanie św. Wojciecha w Nasielsku. Sama miejscowość wzmiankowana jest po raz pierwszy w 1065 roku. Pierwsza świątynia była świątynią grodową⁹. W tym samym roku wzmiankowany jest również gród w Raciążu. Najstarszą świątynią pod wezwaniem św. Wojciecha zbudowano na podgrodziu w widłach Raciążnicy i Karsznicy. Dopiero później w XIV wieku, przeniesiono ją na nowe miejsce, z dala od rynku, gdzie znajduje się do chwili obecnej¹⁰.

Dokument z 1065 roku zawiera również wzmiankę o grodzie w Starorypinie. Prawdopodobnie w tym czasie powstała tam świątynia nosząca wezwanie św.

⁶ T. Żebrowski, *Der Missionsweg de Heiligen Adalbert zu den Prusen durch das nordliche Mazovien*, w: *Adalbert von Prag*, Baden-Baden 1997 s. 193.

⁷ ADP, *Wizytacja z 1775 r.*, syg. 295 k. 15; *Schematyzm diecezji płockiej z 1878* s. 53.

⁸ W. Gerson, *Powisłe*, „Tygodnik Powszechny” 1855, nr 25.

⁹ ADP, *Wizytacja z 1775 r.*, syg. 287 k. 85; T. Żebrowski, *Der Missionsweg*, s. 195.

¹⁰ ADP, *Wizytacja archidiacona płockiego z 1598 r.*, syg. 5 k. 378.

Wojciecha. Gdy w 1345 roku książę łęczycki Władysław lokował miasto na nowym miejscu, wkrótce potem ufundował kościół pod wezwaniem św. Trójcy¹¹. Dopiero w XVI wieku, z fundacji książąt mazowieckich Janusza i Stanisława, wzniesiono świątynię w Serocku noszącą wezwanie św. Wojciecha. Skoro jednak gród w tej miejscowości wymieniany jest w dokumencie z 1065 roku, można przypuszczać, że już w wieku XI istniał na podgrodziu kościół, który mógł nosić wezwanie interesującego nas świętego¹². Również na wiek XI należy datować powstanie kościołów pod tym wezwaniem w Steklinie i Stupsku. Jeśli chodzi o Steklin, to gród zlokalizowany był na cyplu wchodzącym w Jezioro. Świątynię, pod wezwaniem właśnie św. Wojciecha, która się w nim znajdowała, w połowie XIII wieku przeniesiono do leżącego nieopodal Kikoła¹³. W tym czasie powstał też kościół pod wezwaniem świętego męczennika w Żałem. Była to świątynia grodowa¹⁴. Również w XI wieku mógł powstać kościół pod wezwaniem św. Wojciecha w Zagrobie. Pierwotna świątynia była zapewne świątynią grodową. Przywilej dziesięciny otrzymała dopiero w roku 1380¹⁵. W okresie późniejszym, w pierwszej połowie XIII wieku, powstał jeszcze kościół pod wezwaniem św. Wojciecha w Zambskach, który biskup płocki Andrzej nadał klasztorowi benedyktyńów w Płocku. Ci zaś utworzyli tam prepozyturę a opaci byli patronami kościoła¹⁶.

W analizowanym okresie do diecezji płockiej należała jeszcze parafia w Złotorzy, w której znajdował się kościół pod wezwaniem św. Wojciecha. Parafia położona na lewej stronie Drwęcy czyli poza granicami ziemi chełmińskiej należała do diecezji płockiej. Po względem politycznym – w 1772 roku Złotorję przyłączono do Prus, a kościelnym – w 1822 r. do diecezji chełmińskiej¹⁷.

Wyżej wymienione miejsca kultu w większości powstały wkrótce po śmierci świętego Wojciecha, w wiekach od XI do XIII, gdzie tradycja o nim była bardzo żywa. Od połowy wieku XIII, po kanonizacji św. Stanisława, w diecezji płockiej powstało już niewiele świątyń pod wezwaniem św. Wojciecha. Pod koniec XIV wieku wybudowano jedynie kościół w Porytem. Wielokrotnie niszczone na przestrzeni wieków, został odbudowany w 1834 roku z fundacji Franciszka Kisielewskiego¹⁸. W tym czasie powstała też parafia i kościół pod wezwaniem św. Wojciecha w Solcu. Pierwsza informacja o parafii pochodzi z roku 1506. W wieku XVII starą drewnianą świątynię zastąpiono nową¹⁹. Z kolei na wiek XVI przypada ufundowanie przez benedyktyńów z Płocka wzmiankowanej już świątyni w Szczepankowie. Budowę tego kościoła pod wezwaniem św. Wojciecha rozpoczęto

¹¹ T. Żebrowski, *Der Missionsweg*, s. 194.

¹² ADP, Wizytacja z 1774 r., syg. 291 A k. 60v.

¹³ ADP, Wizytacja z 1773 r., syg. 285 k. 20

¹⁴ T. Żebrowski, *Der Missionsweg*, s. 194.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ ADP, Wizytacja z 1781 r., syg. 300 k. 909.

¹⁷ Diecezja chełmińska. Zarys historyczno-statystyczny, Pelplin 1928 s. 650-651.

¹⁸ ADP, Wizytacja z 1781 r., syg. 300 k. 667.

¹⁹ ADP, Wizytacja z 1776 r., syg. 284 k. 476.

w 1537 roku za opata Łukasza z Ciechanowa. Ukończono ją w 1547 roku. W tym roku została też konsekrowana²⁰.

Tabela: *Kościół parafialne pod wezwaniem św. Wojciecha*

Miejscowość	Przypuszczalny czas powstania
-------------	-------------------------------

1. Nasielsk	ok. XI w.
2. Stupsk	XI w.
3. Raciąż	XI w.
4. Serock	XI w.
5. Starorypin	XI w.
6. Zagroba	XI w.
7. Steklin	XI w.
8. Żała	XI w.
9. Złotoryja	XI – XII w.
10. Zambski	XIII w.
11. Poryte	XIV w.
12. Solec	XIV w.
13. Szreńsk	XV w.
14. Szczepankowo	XVI w.

Tabela: *Kościół nieparafialne*

1. Klasztor benedyktynów w Płocku	XI w.
2. Rotunda w Ciechanowie	XI w.
3. Rotunda w Szreńsku	XI w.
4. Kościół w Czerwińsku	XI w.

Z tego wynika, że liczba kościołów zadedykowanych św. Wojciechowi w diecezji płockiej w okresie średniowiecza była znaczna. Świadczy to o popularności tego świętego i rozwoju jego kultu na Mazowszu.

Obok wezwań kościołów święty Wojciech był również patronem parafii. Jemu oddano w opiekę, powstałą pod koniec XIV wieku z fundacji księcia Janusza, parafię w Przasnyszu²¹ oraz erygowaną ok. 1410 roku przez biskupa Jakuba z Korzkwi parafię w Malużynie²². Na początku XV wieku w roku 1411, z fundacji Błażeja Puchały i Stanisława Stasino, biskup Jakub z Korzkwii erygował parafię pod wezwaniem św. Wojciecha w Puchałach. Na miejsce drewnianej świątyni, zniszczonej podczas pożaru, wybudowano w roku 1762 nową²³. Obok św. Bartłomieja św. Wojciech był również patronem parafii w Andrzejewie. Parafię erygowano w XIII wieku²⁴.

²⁰ Katalog Zabytków Sztuki w Polsce, t. 9, z. 1 s. 60.

²¹ ADP, Wizytacja z 1763 r., syg. 270 k. 475.

²² ADP, Wizytacja z 1775 r., syg. 289 k. 88.

²³ ADP, Wizytacja z 1739 r., syg. 263 k. 380

²⁴ Tamże, k. 329.

Altarie

Kult św. Wojciecha zaznaczył się również w dedykowanych temu świętemu ołtarzach. Pozostawało to zapewne w związku z beneficium, jakie było związane z konkretnym ołtarzem, który nosił wezwanie określonego świętego. Dokładnie nie wiadomo, ile świątyń w diecezji płockiej posiadało altarie noszące wezwanie świętego Wojciecha. Na przykład konsekrowana w roku 1597 roku świątynia w Rokiciu posiadała dwa ołtarze boczne, z których jeden zadedykowany był św. Wojciechowi. Ponadto ołtarz św. Adalberta znajdował się w drewnianym kościele w Kurowie, konsekrowanym w 1598 roku. Kolejny ołtarz interesującego nas świętego znajdował się w kościele parafialnym w Bieżuniu, ufundowanym prawdopodobnie na początku XIV wieku przez kasztelana płockiego, Andrzeja.

Rzadkim przykładem obecności św. Wojciecha w tradycji Mazowsza jest umieszczenie jego wizerunku w herbie miasta Mławy. Po nadaniu praw miejskich w 1429 roku przez książąt mazowieckich, miasto otrzymało w herbie dwie stojące obok siebie wieże. Na początku XVII wieku w środku dwóch fortecznych wież umieszczono postać św. Wojciecha. Wokół herbu rozmieszczono litery S. A. P. O. Ś. R. M. M co znaczyło **Sanctus Adalbertus Patronus Opidii Sacrae Regiae Maiestatis Mlavensis**. Pieczęcie z postacią św. Wojciecha były używane aż do końca Rzeczypospolitej. Do herbu z wizerunkiem św. Wojciecha miasto powróciło w okresie międzywojennym. Jednak po drugiej wojnie światowej, w wyniku niesprzyjającej sytuacji politycznej, władze miasta podjęły w 1948 roku decyzję o usunięciu św. Wojciecha i liter z herbu. Taki stan utrzymał się do 1982 roku, kiedy to Rada Miasta uzupełniła herb o brakujący element. I tak św. Wojciech po raz kolejny powrócił do Mławy – miejmy nadzieję, że już na stałe²⁵.

II. Diecezja chełmińska do XIX wieku

Początki diecezji chełmińskiej sięgają lat 40-tych XIII stulecia. Dnia 4 VII 1243 roku legat papieski Wilhelm z Modeny podzielił całe Prusy na trzy diecezje, a z Ziemi Chełmińskiej utworzył diecezję czwartą, zwaną chełmińską. Podział ten zatwierdził papież Innocenty IV, 29 VII 1243 roku. Po wielu sporach biskupów chełmińskich z biskupami płockimi dotyczących granic, terytorium diecezji ostatecznie ukształtowało się w początkach XVI wieku²⁶. Ze względu na luteranizację diecezji pomezkańskiej w XVI wieku papież Juliusz II, listem z dnia 25 VII 1550 roku, powierzył biskupowi chełmińskiemu Stanisławowi Hozjuszowi urząd inkwizytora w diecezji pomezkańskiej. Episkopat polski, zebrany na synodzie prowincjalnym w Piotrkowie 19 IV 1577 roku, zwrócił się z prośbą do króla, aby biskupstwo pomezkańskie zostało przywrócone do życia lub przynajmniej część diecezji znajdująca się w granicach państwa polskiego została włączona do diecezji chełmiń-

²⁵ Święty Wojciech 997-1997, Mława 1997.

²⁶ B. Kumor, Granice, s. 331-332.

skiej²⁷. Uchwały synodu zostały zatwierdzone przez papieża Grzegorza XIII listem apostolskim z dnia 29 XII 1577 roku. Odtąd, aż do 1763 roku, biskupi chełmińscy nosili tytuł „biskupów chełmińskich i pomezzańskich”. W ten sposób diecezja chełmińska została powiększona o 5 dekanatów (malborski, sztumski, dzierzgowski, nowostawski i żuławski)²⁸.

1. Patrocinia św. Wojciecha w diecezji chełmińskiej do XIX wieku

Pierwszym świętym, którego stopa stanęła na pomorskiej ziemi był św. Wojciech. Na temat jego misyjnej działalności na Pomorzu istnieje wiele podań, które zachowały się w miejscowej tradycji. Wyrazem pamięci o obecności świętego i kultu jakim go otaczano, były dedykowane mu świątynie.

Podanie mówiące o pobycie św. Wojciecha zachowało się w odniesieniu do Gorzędzija – miejscowości położonej na lewym brzegu Wisły, zaliczanej do najdawniejszych grodów na Pomorzu. Według tradycji, św. Wojciech w drodze do Gdańska wyszedł na ląd w tej okolicy i pod namiotem odprawił Mszę św. W nawiązaniu do tego przekazu patronem miejscowego kościoła w Gorzędziju od najdawniejszych czasów jest św. Adalbert. Kościół gorzędziejski do 1696 roku pozostawał kościołem parafialnym, zaś od tego roku został włączony jako filjalny do parafii Subków²⁹.

We wczesnym średniowieczu powstała parafia pod wezwaniem św. Wojciecha w Boluminku. Po raz pierwszy wzmiankowana jest w 1445 roku. O jej istnieniu wspominają akta synodu diecezji chełmińskiej z 1641 roku³⁰. Wzmianki o świątyni pochodzą z lat 1775-1777, kiedy jest mowa o wybudowaniu nowego drewnianego kościoła³¹. Staraniem książąt polskich jeszcze przed przybyciem krzyżaków powstała parafia w Lidzbarku wyłączona z pierwotnej parafii w kasztelańskim Świeciu lub jej następczyni w Pokrzydowie. Pierwotnie wybudowana świątynia nosiła tytuł św. Wawrzyńca. Dopiero od roku 1647 nastąpiła zmiana tytułu i za-dedykowano ją św. Wojciechowi³². Z okresu krzyżackiego pochodzi parafia w Rogóźnie, powstała około 1300 roku. Pierwotny kościół, który miał za patronów św. apostołów Filipa i Jakuba uległ zniszczeniu podczas pierwszej wojny szwedzkiej. Odbudowany staraniem wojewody chełmińskiego Jana Działyńskiego w 1647 roku, otrzymał również tytuł św. Wojciecha³³.

W poczet fundatorów kościołów w diecezji chełmińskiej wpisywali się również książęta pomorscy. Z ich inicjatywy powstała we wczesnym średniowieczu parafia i kościół w Bobowie. Pierwsze wzmianki o istnieniu kościoła parafialnego w tej

²⁷ S. Glemma, Stosunki kościelne w Toruniu w stuleciu XVI i XVII na tle dziejów kościelnych Prus Królewskich, Toruń 1934 s. 64, 100.

²⁸ B. Kumor, Granice, s. 334.

²⁹ Diecezja chełmińska. Zarys historyczno-statystyczny, Pelplin 1928 s. 631-632.

³⁰ Urkundenbuch des bisthums culmensis, t. 2, wyd. C. P. Woelky, Danzig 1887 nr 1161 s. 1027.

³¹ Diecezja chełmińska, s. 241-242.

³² Tamże, s. 423-424.

³³ Tamże, s. 331-332.

miejsowości pochodzą z XIII wieku. W XVI wieku na okres 42 lat świątynię przejęli luteranie. I z tego czasu wiadomo, że kościół nosił wezwanie św. Wojciecha. Być może to wezwanie nosiła świątynia od chwili powstania, a to dlatego, że według zachowanej tradycji św. Wojciech podczas misji do Prus głosił w tej okolicy Słowo Boże.

Do najstarszych parafii diecezji chełmińskiej należała parafia w Jabłonowie. Pierwsze wzmianki o jej istnieniu pochodzą z połowy XV wieku. Trudno jest powiedzieć jakie wezwanie nosiła ta świątynia pierwotnie, gdyż nie zachowały się żadne informacje na ten temat. Wiadomo tylko, że od 1641 roku pracowali przy kościele jezuita grudziądzcy, którzy otrzymali Jabłonowo od Jana Działyńskiego. W 1757 roku objęli oni kościół i parafię w swój zarząd. Z chwilą, kiedy jezuita przejmowali opiekę na kościołem, był on poważnie zniszczony. Postarali się więc o jego odbudowę i o tej świątyni wiemy, że nosiła tytuł św. Wojciecha. Do kościołów noszących wezwanie św. Wojciecha zalicza się również świątynia w Jeleńcu. Parafia w tej miejscowości powstała w XV lub na początku XVI wieku. W tym też czasie wzniesiono prawdopodobnie świątynię, którą zadedykowano św. Wojciechowi. Ostatnią parafią w diecezji chełmińskiej w granicach do końca XVIII wieku, która posiadała kościół noszący wezwanie św. Wojciecha, jest parafia Kielno. Po raz pierwszy wspomniana jest w roku 1340. Około roku 1570 kościół zajęli luteranie. Jednak nie na długo, gdyż już w kwietniu 1597 roku oddano go ostatecznie katolikom. W oparciu o wizytacje z 1583 roku dowiadujemy się, że kościół nosił wezwanie św. Barbary. Dalsze wizytacje kościoła, z lat 1597 i 1649, informują o tym, że patronem świątyni jest Maria Magdalena. Dopiero wizytacja z 1765 roku stwierdza że świątynia jest zadedykowana św. Wojciechowi.

Z XIX – wiecznych świątyń w diecezji chełmińskiej noszących wezwanie św. Wojciecha, należy wymienić kościół parafialny w Działdowie. Parafia w tej miejscowości została erygowana w 1860 roku, zaś tytuł św. Wojciecha nadano kościołowi podczas jego konsekracji w 1862 roku³⁴.

Tabela: *Kościół parafialne św. Wojciecha*

1. Boluminek	ok. XV w.
2. Jeleńc	ok. XV w.
3. Lidzbark	ok. 1647
4. Rogóźno	1647
5. Jabłonowo	1757 r.
6. Kielno	ok. 1765
7. Bobowo	nieznana
8. Gorzędziej	nieznana
9. Działdowo	1862 r.

W sumie w diecezji chełmińskiej w analizowanym okresie powstało kilka świątyń zadedykowanych świętemu biskupowi męczennikowi. Kościoły te powstawały

³⁴ Tamże, s. 413, 531-532, 551-552, 691-692, 754.

zarówno w okresie Średniowiecza, jak i później, wyłączając tylko czasy krzyżackie. Krzyżacy bowiem nie pielęgnowali kultu św. Wojciecha. Trudno uchwycić w tym procesie jakieś szczególne przejawy żywotności czci oddawanej św. Wojciechowi. Pamięć o jego pobycie na tej ziemi trwała przez całe wieki i wyrażała się w dedykowaniu jemu coraz to nowych miejsc kultu.

Na podstawie dostępnych źródeł nie udało się ustalić, czy w diecezji chełmińskiej w analizowanym okresie istniały altarie zadedykowane św. Wojciechowi. Jeśli takie istniały, to można sądzić, że było ich niewiele choćby z tej racji, że tereny te znajdowały się w kręgu oddziaływania krzyżackiego.

III. Diecezje pruskie

1. Diecezja pomezkańska

Diecezja została powołana do życia przez legata papieskiego Wilhelma z Modeny dekretem z 4 VII 1243 roku w ramach organizacji biskupstw pruskich. Na stolicę diecezji jej pierwszy pasterz, biskup Ernest (†1257) wybrał Kwidzyń. Pierwotny kościół katedralny, po 1343 roku, biskup Bertold zastąpił nową świątynią gotycką pod wezwaniem NMP oraz św. Jana apostoła³⁵. W latach 1255-1566 diecezja pomezkańska należała do metropolii ryskiej. Faktyczne oderwanie się od metropolii ryskiej nastąpiło już po 1525 roku, z chwilą przejścia biskupa pomezkańskiego na protestantyzm. Nie miało to zresztą większego znaczenia, gdyż po śmierci arcybiskupa Jana IV Blauenfelda w 1527 roku, jego następcy nie ubiegali się już o zatwierdzenie wyboru u papieża. Warto przypomnieć, że każdy metropolita nowo wybrany o ile w ciągu trzech miesięcy nie zwrócił się do Stolicy Apostolskiej o zatwierdzenie wyboru, tracił urząd i władzę w metropolii³⁶. Luteranizm, urzędowo narzucony diecezji pomezkańskiej przez biskupa Queissa i księcia Albrechta 10 XII 1525 roku, otworzył nową kartę w dziejach biskupstwa. Część diecezji została w Prusach książęcych i uległa protestantyzacji, część natomiast została włączona do Polski. Od 1577 roku katolicka część diecezji pomezkańskiej została poddana opiece biskupów chełmińskich. Dla tych terenów biskupi chełmińscy erygowali odrębny oficjalat i archidiaconat w Malborku, a na synodach diecezjalnych i w relacjach do Rzymu traktowali zawsze tę część jako „diecezję pomezkańską”³⁷. Taki stan przetrwał do roku 1821, kiedy to papież Pius VII, bullą „De salute animarum” z 16 lipca, włączył wspomniany archidiaconat do diecezji warmińskiej³⁸.

Patrocinia św. Wojciecha w diecezji pomezkańskiej

W diecezji pomezkańskiej żywa była tradycja śmierci św. Wojciecha. Jej początki spotykamy już w XIII wieku, gdy cystersi z Łekna rozpoczęli działalność na

³⁵ B. Kumor, *Granice*, s. 266-267.

³⁶ J. Wiśniewski, *Pomezania-z dziejów kościelnych*, Elbląg 1996 s. 101.

³⁷ B. Kumor, *Granice*, s. 270-271.

³⁸ J. Wiśniewski, *Pomezania*, s. 178.

tych terenach. Według relacji opata Gotfryda, z 1206 roku miejscowy książę pokazał mu grob św. Wojciecha³⁹. Zgodnie z powszechnie panującą opinią, na tym miejscu miał stanąć kościół pod wezwaniem św. Wojciecha, zniszczony jednak podczas wojen w połowie XIII wieku. Tę właśnie świątynię „Chomor sancti Adalberti”, Pomezanie zobowiązali się odbudować w późniejszym czasie. Ślady takiego postanowienia spotykamy w traktacie dzierżgońskim z 1249 roku. Choć trudno jest wskazać to miejsce, to jednak pamięć o pobycie i śmierci biskupa męczennika w miejscowej tradycji ludowej przetrwała do końca XIX wieku a potwierdza ją przekaz Andersona z 1896 roku, wskazujący na Kwietniewo k. Pasłęka jako miejsce męczeństwa. Za taką lokalizacją śmierci biskupa męczennika opowiada się również S. Mielczarski, który nazwę Cholin – jaką przytacza Pasio – św. Wojciecha odnosi do nazwy Pachollen (dzisiejsze Pacholy) koło Kwietniewa. Tenże Cholin byłby więc grodziskiem znajdującym się na północny wschód od Świętego Gaju⁴⁰.

Do początku XVI wieku diecezja pomezkańska liczyła 263 kościoły. Spośród tej liczby tylko kilka nosiło wezwanie świętego Wojciecha.

Z tego, co już zostało powiedziane o Świętym Gaju, trudno jednoznacznie stwierdzić jakie było pierwotne wezwanie świątyni, której ślady istnienia pochodzą z pierwszej połowy XIV wieku. Nie zachowała się informacja na ten temat. W okresie Reformacji świątynię przejęli protestanci. Gdyby jednak okazało się, że patronem kościoła był św. Wojciech to hipoteza o związku tej miejscowości z męczeństwem świętego zyskałaby mocny punkt oparcia. Średniowieczny kościół przetrwał do 1861 roku. W tym właśnie roku spłonął. Wkrótce potem, w latach 1865-1866, wybudowano w stylu neogotyckim nową świątynię, którą katolicy przejęli dopiero po drugiej wojnie światowej⁴¹.

Jednym z ważniejszych miejsc w którym św. biskup męczennik doznawał kultu, był kościół świętego Wojciecha pod Gdańskiem. Świątynia jest wzmiankowana już w roku 1236. Według miejscowej tradycji święty Wojciech miał w tym miejscu głosić pod dębem kazania do pogan. Jakkolwiek pierwsza wzmianka o tej świątyni pochodzi z XIII wieku, to prawdopodobnie ufundowana była już w wieku XII, lub nawet XI. Nie wiadomo, czy było to zasługą monarchy świeckiego czy też benedyktynów z Mogilna, którzy posiadali pod Gdańskiem swoją prepozyturę zakonną⁴². W XVI wieku świątynia uległa zniszczeniu, a na jej fundamentach w 1575 roku wybudowano następną⁴³.

Kościół pod wezwaniem św. Wojciecha już w XI wieku miał prawdopodobnie znajdować się w Komorowie, położonym na wschód od Malborka. Nie są

³⁹ S. Mielczarski, Wokół miejsca śmierci św. Wojciecha, w: Święty Wojciech w tradycji kulturze europejskiej, Gniezno 1992 s. 149.

⁴⁰ Tamże, s. 149-150.

⁴¹ J. Wiśniewski, Pomezania, s. 34.

⁴² J. Nowacki, Z dziejów kultu św. Wojciecha w Polsce, w: Św. Wojciech 997-1947, red. Z. Bernacki, Gniezno 1947 s. 166.

⁴³ Tamże, s. 114.

bliżej znane dzieje tej świątyni. Wiadomo tylko, że już w 1249 roku uległa zniszczeniu⁴⁴.

Wezwanie św. Wojciecha nosił kościół parafialny w Nidzicy. Wzmiankowany jest w dekrete erygującym miasto w 1381 roku. W tym samym roku jest wymieniony także proboszcz Nidzicy. Kościół wybudowano pod koniec XIV wieku⁴⁵. Po 1525 roku parafia znalazła się w protestanckiej części Prus. Świątynia 30 III 1664 roku uległa spaleni. Obecny kościół został wybudowany przez protestantów w 1818 roku. W połowie XIX wieku odzyskali go katolicy, którzy 21 II 1860 roku poświęcili go i zadedykowali św. Wojciechowi⁴⁶. O dużym kulcie, jakim cieszył się św. Wojciech w diecezji pomezkańskiej, świadczy zadedykowanie mu, wybudowanej w XIV wieku, świątyni w Prabutach, która spełniała funkcję konkatedry biskupów pomezkańskich⁴⁷. Od reformacji kościół ten zajęli protestanci. Kiedy w XIX wieku w Prabutach zdecydowanie powiększyła się liczba katolików, wybudowali oni w latach 1876-1877, świątynię, którą konsekrował 22 V 1878 roku, ku czci św. Wojciecha i Andrzeja, biskup Filip Krementz. Parafia katolicka w Prabutach istniała już nieco wcześniej, gdyż od 15 IX 1870 roku.

Również kapituła pomezkańska, która 19 V 1377 roku oraz 29 V 1401 roku wydała dokument lokacyjny miejscowości Gałdowo, postarała się zapewne o wyznaczenie miejsca pod kościół. O tym, że tak było, świadczy notatka zawarta w dokumencie z 1401 roku, mówiąca o kościele parafialnym. Wzmiankowana świątynia została zbudowana w XV wieku i wtedy, być może, otrzymała wezwanie św. Wojciecha⁴⁸. Po reformacji kościół przeszedł w ręce protestantów. Katolicy przejęli go dopiero po drugiej wojnie światowej.

Na terenie diecezji pomezkańskiej znajdowało się szczególne miejsce poświęcone św. Wojciechowi. Było to wzgórze w Gdańsku, zwane kaplicznym lub św. Wojciecha. Na tym wzgórzu ustawiono kolumnę z figurą świętego misjonarza oraz kaplicę wybudowaną w XIV wieku.

Tabela: *Kościoly pod wezwaniem św. Wojciecha*

Komorowo	(prawdopodobnie) – XI w.
Św. Wojciech k. Gdańska	XIII w.
Prabuty (konkatedra)	XIV w.
Święty Gaj (prawdopodobnie)	XIV w.
Nidzica	XV w.
Gałdowo	XV w.

⁴⁴ S. Kujot, Kto założył parafie w dzisiejszej diecezji chełmińskiej, w: Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu, t. 9/10 cz. 1, Toruń 1902 s. 362.

⁴⁵ *Scriptores Rerum Prussiacarum*, wyd. T. Hirsch, t. 2, Leipzig 1863 s. 580.

⁴⁶ K. Śmigiel, Święty Wojciech Sławnikowic, s. 125.

⁴⁷ Tamże.

⁴⁸ *Urkundenbuch zur Geschichte des vormaligen Bisthums Pomesanien*, wyd. H. Cramer, Marienwerder 1887 s. 117, 167.

Z tego przeglądu świętyń poświęconych św. Wojciechowi w diecezji pomezkańskiej w okresie średniowiecza, widać, że rozmiary kultu biskupa męczennika nie były na tych terenach imponujące. Wprawdzie żywa była tradycja o obecności świętego na ziemi pomezkańskiej, ale pojawienie się protestantyzmu spowodowało jej przygaśnięcie. Ta tradycja dotyczyła chyba bardziej konkretnych miejscowości, które kultywowały obecność św. Wojciecha na swojej ziemi niż terytorium całej diecezji.

2. Diecezja sambijska

Erygował ją, 4 VII 1243 legat papieski Wilhelm z Modeny, co potwierdził papież Innocenty IV listem apostolskim z dnia 28 VII 1243 roku. Stolicą diecezji został Królewiec. Zgodnie z dekretem erekcyjnym granice południowe diecezji stanowiła rzeka Pregoła, na zachodzie opierała się o Morze Bałtyckie, na północy sięgała aż do Niemna, zaś na wschodzie dotykała politycznych granic Litwy. Zasadniczo tak uformowana diecezja przetrwała do początku wieku XVI, kiedy to jej biskup Polenz przeszedł na protestantyzm. W 1617 roku papież Paweł V powierzył administrację diecezji sambijskiej biskupom warmińskim dotąd, dopóki ta będzie pozbawiona katolickiego biskupa. Od tego czasu biskupi warmińscy nosili tytuł „biskupów warmińskich i sambijskich”. Ostateczna kasata tytularnej diecezji sambijskiej nastąpiła dopiero 16 VII 1821 roku. Wówczas papież Pius VII wcielił te tereny do diecezji warmińskiej⁴⁹.

Patrocinia św. Wojciecha w diecezji sambijskiej

Tradycja sambijska o pobycie św. Wojciecha znalazła swój wyraz w powstaniu miejsc kultu świętego biskupa męczennika na tym terenie. Wprawdzie trudno jest wyraźnie określić liczbę kościołów noszących wezwanie świętego w diecezji sambijskiej, ale za to należy podkreślić, że argumentem przemawiającym za koncepcją sambijską jest tradycja kultu męczennika w miejscu znajdującym się w pobliżu Tenkitten na Mierzei Wiślanej. Kult św. Wojciecha jest tam udokumentowany od początku XV wieku. W latach 1422-1424 powstał w tym miejscu kościół pod wezwaniem św. Adalberta, który już wkrótce stał się miejscem pielgrzymek. W pierwszej połowie XVI wieku, zajęty przez protestantów, zaczął chylić się ku upadkowi, zaś w XVII wieku uległ całkowitej ruinie. Ocalał z niego jedynie ołtarz jaki w 1504 roku sprawił mistrz krzyżacki Henryk, który następnie został przeniesiony do Malborka. Warto zaznaczyć, że na jego skrzydłach znajdowały się cztery obrazy przedstawiające działalność i śmierć świętego. Przez wiele następnych wieków na miejscu przypuszczalnej śmierci świętego nie było żadnego znaku upamiętniającego to wydarzenie. Dopiero w 1822 roku postawiono drewniany krzyż⁵⁰. Wielkim propagatorem kultu św. Wojciecha w Sambii był biskup sambijski Zyg-

⁴⁹ B. Kumor, *Granice*, s. 271-274.

⁵⁰ S. Mielczarski, *Wokół miejsca śmierci św. Wojciecha*, s. 148.

fyrd, który budując katedrę w Królewcu, konsekrowaną następnie w 1302 roku, zadykował ją św. Wojciechowi.

3. Diecezja warmińska

Trzecia diecezja pruska, terytorialnie największa, została erygowana również 4 VII 1243 roku. Granice, jakie jej zakreślono, obejmowały: od zachodu Morze Bałtyckie, od północy rzeka Pregoła, od południa rzeka Pasłęka i od wschodu polityczna granica z Litwą. Stolicą diecezji został Frombork⁵¹. W wyniku drugiego pokoju toruńskiego w 1466 roku, diecezja politycznie została podzielona na dwie części. Warmia z Fromborkiem i rezydencją biskupów została przydzielona Polsce, pozostała część znalazła się w granicach państwa krzyżackiego. To z kolei zdecydowało o podziale wyznaniowym diecezji, jaki nastąpił w następnym stuleciu. Chociaż 20 I 1524 i 11 IV 1525 roku biskup warmiński Maurycy Ferber wydał edykty w których sprzeciwił się protestantyzmowi, ale nie przyniosły one żadnego rezultatu. Z kolei Albrecht Brandenburski w 1526 roku zawiesił iurydykcje biskupów warmińskich i dokonał podziału pruskich części diecezji warmińskiej pomiędzy protestanckie biskupstwa pomezzańskie i sambijskie. Swoistą rekompensatą za poniesione straty terytorialne przez diecezję warmińską było nadanie biskupom warmińskim przez papieża Pawła V, pełnej iurydykcji biskupiej w diecezji sambijskiej do czasu, gdy ta będzie pozostawała bez katolickiego biskupa. Na mocy tego dekretu biskupi warmińscy nosili aż do 1773 roku, tytuł „biskupa warmińskiego i sambijskiego”. Pruski dwór królewski uznał to rozstrzygnięcie 22 XI 1726 roku⁵². Po kongresie wiedeńskim nastąpiło nowe rozgraniczenie diecezji w monarchii pruskiej, dokonane przez papieża Piusa VII bullą **De salute animarum** z dnia 21 IX 1821 roku. W wyniku tego rozgraniczenia cały obszar diecezji sambijskiej został wcielony do diecezji warmińskiej. Ponadto papież przyłączył również część diecezji pomezajskiej, tzw. oficjalat malborski, a w latach 1854 i 1859 rejony Kwidzynia i Prabut. W takich granicach diecezja przetrwała do pierwszej wojny światowej⁵³.

Patrocinia św. Wojciecha w diecezji warmińskiej

Apostoł Prus, św. Wojciech, był patronem tej ziemi. O tym, że pamięć o nim była żywa na tych terenach świadczy napisany w pierwszej połowie XIV wieku przez kapłana krzyżackiego Mikołaja Jeroschin żywot św. Wojciecha, zachowany niestety tylko we fragmentach⁵⁴.

Tworzenie podstaw organizacji parafialnej na Warmii rozpoczęło się pod koniec XIII wieku. W pierwszej połowie XIV wieku nastąpiło jej nasilenie, wynikające

⁵¹ A. Olczyk, Sieć parafialna biskupstwa warmińskiego do roku 1525, Lublin 1961 s. 13-14.

⁵² B. Kumor, Granice, s. 274-277.

⁵³ J. Oblak, Historia diecezji warmińskiej, Olsztyn 1959 s. 11-12.

⁵⁴ J. Nowacki, Z dziejów kultu św. Wojciecha w Polsce, w: Święty Wojciech 997-1947, red. Z. Bernacki, Gniezno 1947 s. 166-167.

z intensywnej akcji osadniczej, prowadzonej na tych terenach przez biskupów i kapitułę. Proces ten został zahamowany w XV wieku z powodu długotrwałych wojen jakie prowadził zakon krzyżacki z Polską⁵⁵.

Jeśli chodzi o wezwania kościołów, to w diecezji warmińskiej do 1526 roku powstające świątynie dedykowano najczęściej świętym Apostołom oraz Matce Bożej. W oparciu o Kodeks dyplomatyczny diecezji warmińskiej należy stwierdzić, że do początku XVI wieku w diecezji nie było kościołów noszących wezwanie św. Wojciecha⁵⁶. Podobnie i w wiekach następnych, aż do rozbiorów. Analogicznie też było na terenach archidiakonatu malborskiego, wcześniej należącego do diecezji pomezkańskiej, który po 1821 roku został przyłączony do diecezji warmińskiej. Obejmował on następujące dekanaty: Dzierżgoń, Malbork, Nowy Staw, Sztum, i Żuławski. Do końca XVIII wieku należy odnotować brak na tych terenach kościołów noszących wezwanie św. Wojciecha. Jedynie świątynia katedralna w Królewcu, będąca stolicą diecezji sambijskiej, a następnie poddana administracji biskupów warmińskich, nosiła wezwanie św. biskupa męczennika. Chociaż brak było na tym terenie w analizowanym okresie kościołów noszących wezwanie św. Wojciecha, to jednak w drugiej połowie XIX wieku rozwinął tam prężną działalność Związek św. Wojciecha (Adalbertus – Verein). Związane to było chyba z ożywieniem misyjnym na Mazurach. Związek powstał w 1851 roku zaś zatwierdzony został przez biskupa Józefa Geritza 3 VI 1852 roku. Jego zadaniem było wspieranie katolickich placówek duszpasterskich w diasporze. Pomimo dużego wysiłku ze strony działaczy Związku dużo ludności mazurskiej pozostało przy wyznaniu luteraniskim⁵⁷.

W oparciu o to, co zostało wyżej powiedziane na temat kościołów i kaplic dedykowanych św. Wojciechowi łatwo stwierdzić, że kult św. Patrona Polski z większym lub mniejszym natężeniem obecny był we wszystkich analizowanych diecezjach. Trudno jest obecnie odtworzyć szczegółowo wszystkie pierwotne wezwania świątyń, zwłaszcza jeśli dotyczy to okresu Średniowiecza. Te trudności związane są często z zawilgoceniem losami polityczno – religijnymi tych ziem. Ponadto – zwłaszcza we wczesnym Średniowieczu budowane świątynie często ulegały zniszczeniu. Na ich miejsce wznoszono nowe, nadając przy konsekracji tytuł inny niż nosiła świątynia poprzednia. W taki sposób, wraz z upływem czasu, zacierała się pamięć o pierwotnych wezwaniach budowanych kościołów. Z wczesno – średniowiecznych fundacji św. Wojciech był jednym z patronów częściej wybieranych. Chyba z tej racji, że był to pierwszy święty bezpośrednio związany z ziemią polską. Wprawdzie stanął przed nami zaledwie na kilka miesięcy przed śmiercią, ale nigdzie po nim nie wyrosło tak bogate żniwo męczeństwa. Jego kult nie zamarł. Co więcej, po okresie zahamowania od XIV do XIX wieku, rozwija się z coraz więk-

⁵⁵ A. Olczyk, Sieć parafialna biskupstwa warmińskiego, s. 62-63.

⁵⁶ Codex diplomaticus Warmiensis, t. 1-4, wyd. C. P. Woelky, J. M. Saage. Mainz-Braunsberg-Leipzig 1860-1935.

⁵⁷ J. Obłąk. Historia diecezji warmińskiej. s. 67.

szym natężeniem. Dalej dedykuje mu się kościoły, stawia ołtarze, jego imieniem chrzci się polskie dzieci, a sztuka lubi go przedstawiać z tradycyjnym wiosłem bałtyckim.

SOMMARIO

Il culto di S. Adalberto, patrono della Polonia, esisteva già poco dopo la sua morte nel 997. Con maggiore o minore intensità si sviluppava per tutti i secoli posteriori. Le diverse difficoltà che sorgevano attorno ad esso erano causate dal contesto politico e religioso della storia polacca. Per di più, come è ben noto, le chiese costruite nel Medioevo in onore del Santo poi venivano spesso distrutte. Di conseguenza uno dei portatori fondamentali del culto del Santo, cioè l'architettura, ha potuto solo in parte contribuire alla conservazione del culto stesso. S. Adalberto veniva spesso scelto come il santo patrono delle chiese perchè era proprio il primo santo della Polonia. Il suo culto continua a crescere ancora oggi. A lui si dedicano le nuove chiese, i nuovi altari e l'arte cristiana lo presenta spesso con il famoso „remo baltico”.